

Руслана Маньковська (м. Київ)
доктор історичних наук, професор,
керівник Центру досліджень
історико-культурної спадщини України,
Інститут історії України НАН України,
E-mail: ruslana_man@ukr.net

Краєзнавство і молодь у викликах воєнного стану

Національна спілка краєзнавців України системно і послідовно розвиває освітянське краєзнавство, тісно співпрацюючи з закладами вищої та середньої освіти. Такий напрям є актуальним у сучасний період повномасштабної російсько-української війни 2022–2023 рр., коли особливо загострилися проблеми гуманітарного сегменту національної освіти як стратегічної сфери розвитку держави і суспільства. Зокрема, позашкільний формат освітньої системи, який володіє широким потенціалом та різноманітним навчально-виховним інструментарієм для інтелектуально-творчого розвитку молоді, активно залучений до поля діяльності Спілки.

Підтримавши ініціативу своїх партнерів Київської Малої академії наук учнівської молоді, Національна спілка краєзнавців України взяла участь у підготовці та проведенні Міжнародної практичної конференції «ЮНЕСКО у дзеркалі досліджень молоді: сфера культури», яка відбулася 25 квітня 2023 р. під патронатом Національної комісії України у справах ЮНЕСКО. Конференція для юнацтва в умовах російської агресії та знищення історико-культурних цінностей держави була покликана сформувати в молодого покоління розуміння значимості ролі культурної спадщини в формуванні національної ідентичності, познайомити його з сучасними дослідженнями, актуальними проблемами у справі забезпечення захисту та збереження культурного надбання України та унікальних пам'яток природи та культури Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні та за кордоном, отримати навички дослідницької роботи.

Співорганізаторами молодіжного форуму, окрім Спілки краєзнавців, виступили поважні установи та заклади України: Національна комісія України у справах ЮНЕСКО Міністерства закордонних справ України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Департамент освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), Український національний комітет Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (УНК ІКОМОС), Центр досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, Мала акаде-

мія наук України, Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, кафедра ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, Національний заповідник «Софія Київська», Національний заповідник «Києво-Печерська Лавра» та Інститут обдарованої дитини НАПН України.

Учасниками конференції стали представники вищих органів державної влади, відомі діячі освіти, науки, культури, громадських організацій, а також 82 юних дослідників, із яких Київ представляли 52 учня, 21 учасник з Вінницької, Івано-Франківської, Житомирської, Закарпатської, Київської, Рівненської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Черкаської, Чернівецької областей та 8 виступаючих із закордону: троє з Німеччини, троє з США, троє з Польщі та один із Чехії.

Відкриття пленарного засідання розпочалося вшануванням учасниками та гостями конференції хвилиною мовчання загиблих захисників України та цивільних жертв сучасної російсько-української війни. Перед молоддю виступила координаторка із зв'язків з громадськістю Бюро ЮНЕСКО в Києві, професор зі збереження архітектури К'яра Децці Бардескі, яка наголосила, що саме сучасна молодь буде тією спільнотою, яка визначатиме коло пам'яток історії та культури, що завтра буде під охороною ЮНЕСКО. Тому такий захід, як сьогодні, є дуже важливим з точки зору формування уявлень у наших юних дослідників щодо самої сутності культурної спадщини ЮНЕСКО.

Серед гостей молодіжного зібрання президент Малої академії наук України, академік НАН України Станіслав Довгий, генеральний директор директорату науки і інновацій МОН України Ігор Таранов, заступник міністра культури та інформаційної політики України Катерина Чуєва, заступник директора Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт, завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук, професор Денис Свириденко, генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська» Неля Куковальська, заступник генерального директора з наукової роботи Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра», кандидат історичних наук Костянтин Крайній, які привітали молодь форуму та підкреслили актуальність означеної проблематики та важливість проведення такого заходу в умовах воєнного стану.

Голова Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт у привітальному слові відзначив той факт, що молодіжна конференція, яка відбувається в умовах воєнного стану, чітко засвідчує стійкість і незламність нашого суспільства, нашої молоді, якій відбудувати і розвивати майбутнє України. Саме краєзнавство є дієвим інструментом виховання національної гідності, формування в юних громадян національної самосвідомості через любов до рідного краю, національну культуру, патріотизм, без яких неможливий розвиток жодної нації. Голова Спілки наголосив на актуальності теми молодіжного форуму, коли в період сучасної російсько-української війни питання збереження культурної спадщини набувають пріоритетності, а консолідовані зусилля України та ЮНЕСКО для фіксації руйнувань культурних надбань внаслідок воєнних дій в Україні є важливою взаємодією на пам'яткоохоронному фронті.

Виступила на пленарному засіданні заступник голови Спілки, керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор Руслана Маньковська, яка підкреслила, що українська культура є невід'ємною частиною Світової культурної спадщини, а її самобутність, неповторність та оригінальність лише збагачують різноманіття культурного надбутку людства. Без українського

пазлу Світова культурна палітра була б значно біднішою. Ворог ще з 2014 р. свідомо і цілеспрямовано, по-варварськи знищує і руйнує наші національні пам'ятки, які зберігають самоідентифікацію та історичну пам'ять українського народу. Виступаючи висловила подяку міжнародним організаціям, ЮНЕСКО, які підтримують Україну в цей важкий час, багато роблять для збереження та просування нашого культурного надбання в світі, а також звернула увагу на низку актуальних дослідницьких проєктів з фіксації втрачених і зруйнованих пам'яток культури, які реалізуються науковцями Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України за підтримки Міністерства культури та інформаційної політики України і Національної історичної бібліотеки України. Акцентувала на значенні загальноукраїнського широкомасштабного проєкту з підготовки 28-томного фундаментального видання «Звід пам'яток історії та культури України» як своєрідної інвентарної книги пам'яток, які стоять на державному обліку. Наголосила, що збереження культурної спадщини має стати ключовою складовою гуманітарної політики держави.

Під час роботи секцій юні дослідники презентували свої напрацювання. Серед них: «ЮНЕСКО: історія та стратегія розвитку», присвячена актуальним питанням історії, функціонування та сучасним тенденціям розвитку ЮНЕСКО. В одній із робіт розповідається про підтримку міжнародною організацією ЮНЕСКО України зі збереження та відновлення об'єктів культури України у 2022 році. Наголошувалося на ролі генерального директора ЮНЕСКО Одрі Азуле, під час візиту якої в Україну в квітні 2023 р. було прийнято рішення про реалізацію проєкту Backup Ukraine, розробленого ЮНЕСКО для України та збереження її культурних об'єктів. Проєкт передбачає оцифрування історичних документів і творів мистецтва України.

На секції «Об'єкти Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО: актуальні проблеми збереження та популяризації» розглядалися питання дослідження місць та об'єктів Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО як в Україні, так і в світі. Низка доповідей охоплювала проблеми збереження пам'яток історії та культури України, які входять до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Молодь особливо зацікавили питання історії та мистецької цінності пам'яток Національних заповідників Софії

Київської та Києво-Печерської Лаври. Були представлені дослідження про пам'ятки Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО в Німеччині, Польщі. Юні дослідники звернули увагу на форми вивчення та популяризації культурної спадщини, використання сучасних інформаційних технологій. Зокрема, печеру Шове на півдні Франції можна досліджувати в окулярах віртуальної реальності.

Учасники секції «Нематеріальна культурна спадщина ЮНЕСКО: традиції та форми вираження» представили власні дослідження елементів нематеріальної культурної спадщини. Серед зацікавлень учасників конференції – дослідження таких елементів нематеріальної культурної спадщини як «культура приготування українського борщу», «петриківський розпис». Привертає увагу робота про WEB-картографування елементів нематеріальної культурної спадщини. Дослідниця, використовуючи ресурс Google My Maps, на прикладі Сумської області здійснила WEB-картографування елементів нематеріальної культурної спадщини регіону.

Секція з найбільшою кількістю доповідачів «Культурна спадщина ЮНЕСКО: ініціативи молоді», де модератором була відповідальний секретар Спілки Світлана Архипова, засвідчила особливе ставлення сучасної молоді до культурних набутків українського народу. Юні громадяни доволі амбітно представили своє бачення перспективи включення пам'яток національної спадщини до Списку ЮНЕСКО, серед яких і скіфська пектораль, і трембіта, і український хліб. Особливо вражає пропозиція про незламність захисників Азовсталі як феномена героїчного спротиву українців, а архітектурна споруда ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»», зруйнований країною-терористом, розглядається як базовий об'єкт матеріальної спадщини ЮНЕСКО.

Безумовно, що міжнародний молодіжний форум засвідчив активний інтерес молоді до питань збереження історико-культурної спадщини України та світу, значно поглибив знання підростаючого покоління про історію та діяльність ЮНЕСКО, її роль у захисті світової спадщини та підтримці України в період російсько-української війни 2022–2023 рр., виявив неабияке прагнення юних дослідників ширше представити культурні здобутки України в ЮНЕСКО.

Національна спілка краєзнавців України також взяла активну участь у підготовці та про-

веденні Другої міжнародної літньої школи з музейної педагогіки, яка продовжила традицію літньої школи 2022 р. Впродовж 19–23 червня 2023 р. у Києві в онлайн-форматі пройшов черговий молодіжний форум, темою якого стала «Шкільні музеї та музейна педагогіка: освітньо-виховний аспект в умовах воєнного стану». Організаторами заходу виступили Національна спілка краєзнавців України, Комунальний позашкільний навчальний заклад «Київська Мала академія наук учнівської молоді», Національний центр «Мала академія наук України», підтримали ініціаторів партнери: Національна академія педагогічних наук України, Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді Міністерства освіти та науки України, Інститут обдарованої дитини НАПН України, кафедра ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

На відкритті Літньої школи, яку відкрила директор Київської Малої академії наук учнівської молоді, кандидат хімічних наук Ірина Поліщук, учасники та гості заходу хвилиною мовчання вшанували світлу пам'ять українських воїнів, які боролися і загинули за наше майбутнє, з вдячністю згадали їхню відвагу, самовідданість та героїчний подвиг, а також невинних дітей, мирних українців та всіх співвітчизників, які загинули через злочинні дії російських загарбників.

Голова Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт надіслав вітання учасникам Літньої школи, яке озвучила заступник голови НСКУ Руслана Маньковська. У привітанні підкреслювалося, що на початку ХХІ ст. роль музеїв у суспільному житті значно зросла. Суспільство відводить цим закладам відповідальну роль у формуванні національної свідомості, що тісно переплітається з пріоритетами краєзнавства, покликаною виховувати у юних громадян почуття національної гідності, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу. Саме краєзнавство як складова національної освіти має велике значення для формування молоді людини, як інтелектуальної особистості та громадянина, патріота української держави. Очільник Спілки краєзнавців зауважив про значний потенціал шкільного краєзнавства, в контексті якого отримало потужний

розвиток музейне краєзнавство, а саме діяльність шкільних музеїв, відзначив їх роль у поглибленні знань з історії рідного краю, виявленні здібностей молоді до наукової та дослідницької роботи. Вітаючи молодь із початком роботи Літньої школи, Олександр Реєнт підсумував, що отримані учнями в шкільних музеях знання та практичні вміння сприятимуть формуванню у них духовно-етичних цінностей, спрямованих на збереження та примноження культури, звичаїв, традицій українського народу, вихованню поваги до власної історії, культури спілкування, орієнтації у світі професій.

З вітальним словом виступив президент МАН України, академік НАН України Станіслав Довгий, який наголосив, що МАН України з 2018 р. є єдиним центром ЮНЕСКО з наукової освіти в Україні. Останнім часом освіта особливо тісно пов'язана з розвитком науки, з мистецтвом та культурою. Наукові заходи, які проходять нині, та в яких участь бере наше юне покоління, дають віру не лише нам, українцям, а й усьому світу в те, що ми переможемо.

Від міжнародної організації ЮНЕСКО молодь привітали голова Бюро ЮНЕСКО в Україні К'яра Децці Бардескі та асоційований програмний спеціаліст відділення Наука, технології та інноваційна політика Сектору природничих наук ЮНЕСКО Ферештех Рафіян Наджафабаді. У своїх виступах міжнародні партнерки зупинилися на всесвітньому визнанні культурного надбання України: 8 об'єктів України є визнаними культурними та природними цінностями спадку ЮНЕСКО, у січні 2023 р. до них було додано історичний центр Одеси, ще 16 очікують свого визнання. Трагедія знищення українських музеїв потребує довгострокових програм відновлення цих закладів, а ця робота має бути підтримана молодією генерацією. Також учасниці поділилися власним досвідом входження в музейне середовище, значенням музеїв у їхньому житті, їх впливу на вибір майбутньої професії.

Президент НАПН України, академік НАН України Василь Кремень акцентував увагу на шкільних музеях як важливих осередках формування національної свідомості молоді, а це є основою зміцнення суверенності та безпеки України, музеї зберігають культурне надбання громади, бережуть пам'ять про історичне минуле рідного краю. Освітньо-виховні практики сучасних шкільних музеїв висвітлив член Президії

НСКУ, заступник директора Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді Міністерства освіти та науки України Дмитро Омельченко. Також освітянин озвучив актуальні статистичні відомості щодо шкільних музеїв, яких в Україні нараховується 3 243 осередки, однак ще майже 1000 їх перестали існувати за останній рік, з них 465 перебувають на окупованих територіях, частина закрилися (у Незалежній Україні 542 шкільних музеїв перестали існувати через профільну спрямованість та ідеологізацію експозицій), або на реекспозиції.

Про освітню роль шкільних музеїв розповів завідувач відділу освітніх програм Центру інтерактивної музейної науки Національного центру «Мала академія наук України», кандидат політичних наук Василь Дунець, який зупинився на музеях науки та їхньому досвіду формування дослідницької лабораторії на базі шкільного музею. Роль шкільних музеїв у освітньо-виховному процесі відзначив директор Інституту обдарованої дитини НАПН України, доктор філософських наук Максим Гальченко. Науковець зауважив про потенціал шкільних музеїв у інтелектуальному розвитку учнівської молоді. Завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного Університету імені Михайла Драгоманова, доктор філософських наук, професор Денис Свириденко зупинився на можливостях учнів у шкільних музеях поєднувати свої дослідження з місцевими раритетами, зібраними і збереженими громадою, а це, безперечно, сприяє формуванню відповідального та патріотичного громадянина, наголосив, що захід є важливою цеглинкою у творчих процесах розвитку молоді нашої держави.

У перший день був презентований онлайн-музей «Україна – моя Батьківщина», створений учасниками Першої літньої школи 2022 р. Його представила керівниця секції педагогіки відділення філософії та суспільствознавства Київської Малої академії наук учнівської молоді Лариса Карчина «Від Першої до Другої Міжнародної літньої наукової школи з музейної педагогіки». Представлені були онлайн-зали про культурну спадщину України, видатних діячів історії та культури нашої держави, Педагогічна мапа України, підсумкові результати соціологічного дослідження учасників першої літньої школи.

Впродовж роботи Літньої школи учні взяли участь у тематичних вебінарах, пізнавальних майстер-класах, цікавих тренінгах із музейної педагогіки, інтелектуальних дискусіях із відомими науковцями, педагогами, музейниками, ознайомилися зі шкільними музеями України, а також як підсумкове завдання підготували презентаційні матеріали про музей свого закладу освіти з використанням сучасних комп'ютерних технологій та дизайнерських підходів. Відповідно до тематики Літньої школи, присвяченої шкільним музеям, концептуально її робота включала наступні розділи: «Історія і культура рідного краю в експонатах шкільного музею», «Видатні особистості рідного краю в шкільному музеї» та «Шкільний музей в освітньому процесі як дослідницька лабораторія»

Перший вебінар «Громадські музеї в Україні: історія і сучасність» провела заступниця голови НСКУ, керівниця Центру досліджень історико-культурної спадщини України, провідна наукова співробітниця Інституту історії України НАН України, докторка історичних наук, професорка Руслана Маньковська. У своєму виступі спікерка звернула увагу на місію, етапи розвитку та особливості громадських музеях, до складу яких належать шкільні музеї, змістові трансформації в історичній ретроспективі, сучасні функції та розширення поля діяльності. Важливим акцентом було твердження, що громадський музей як соціокультурний феномен створюється за ініціативою громадськості та є невід'ємною складовою громадянського суспільства. Вони творять соціокультурне середовище громади, впливають на неї та формують духовні цінності спільноти.

Вебінари також підготували та провели: «Шкільні музеї в Україні: сучасні виклики» – заступник директора з навчально-виховної роботи Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді Дмитро Омельченко, «Видатні особистості в шкільному музеї» – доцент Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка, завідувач науково-навчальної лабораторії з Музейної педагогіки, доктор педагогічних наук Олексій Караманов, «Музеї науки в освітньому процесі школи» – завідувач відділу освітніх програм Центру інтерактивної музейної науки Національного центру «Мала академія наук України», кандидат політичних наук Василь

Дунець, «Деколонізація музею: український контекст» – методист відділу освітніх програм інтерактивної музейної науки Національного центру Мала академія наук України, кандидат філософських наук Віталій Щепанський, «Шкільні музеї, їх роль і місце в українському суспільстві» – директор Педагогічного музею України, доктор педагогічних наук Олександр Міхно.

Учасники в онлайн-форматі відвідали музейні осередки: шкільний музей Михайла Грушевського закладу загальної середньої освіти імені Михайла Грушевського в селі Лісники Обухівського району Київської області, зразковий шкільний музей Григорія Сковороди НВК імені Г. Сковороди в селі Коврай Золотоніського району Черкаської області, зразковий шкільний музей Олеса Гончара спеціалізованої школи № 76 імені Олеса Гончара в місті Київ, шкільний музей НВК імені М. Максимовича в селі Богуславець Черкаської області, освітянський музей Університету імені Бориса Грінченка.

Цікаві тренінги та майстер-класи для учасників Літньої школи провели: «Музейна педагогіка як інструмент вивчення життєтворчості видатних особистостей» – в.о. директора навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, кандидат філософських наук, доцент Сергій Русаков, «Взаємодія з твоїм улюбленим музеєм: коли хочеться більше» – методист відділу освітніх програм інтерактивної музейної науки Національного центру Мала академія наук, кандидат фізикоматематичних наук Наталія Коваленко, «Кримськотатарська спадщина в музеях України: деколонізація та осмислення» – старший науковий співробітник Національного музею історії України, куратор виставки «MIRAS. Спадщина», присвяченої культурі кримських татар, кандидат історичних наук Олексій Савченко. Також важливим для учнів був тренінг «Рефлексивна психологія засобами шкільного музею в період російсько-української війни 2022–2023 рр.», проведений заступницею директора з наукової роботи Інституту соціальної і політичної психології НАПН України, докторкою психологічних наук, членом-кореспондентом НАПН України Любов'ю Найдьоною.

Підсумовуючи роботу Літньої школи, у якій взяли участь 57 учасників з усієї України і, навіть, з окупованих територій Запорізької області, можна констатувати про значний інтерес

молоді до музейної тематики, бажання створювати та популяризувати музей свого навчального закладу, розуміння молодого покоління щодо ролі та місця музейних закладів у суспільстві та окремо взятої громади. Усі учасники отримали сертифікати Другої Міжнародної літньої наукової школи з музейної педагогіки, а надіслані презентації будуть розміщені на сайті Київської Малої академії учнівської молоді.

Діяльність Співки краєзнавців в умовах воєнного стану на освітянському напрямі засвідчує здатність співчан динамічно та ефективно реагувати на виклики часу. Залучивши широку

онлайн аудиторію, краєзнавці сприяють удосконаленню освітньо-виховного процесу, формуванню в молоді світоглядних цінностей та шанобливого ставлення до рідного краю, набутків попередніх поколінь. НСКУ ефективно розробляє та запроваджує музейно-освітні проекти, зокрема у позашкільній освіті, а використання музейних артефактів, музейних колекцій здатне модифікувати інноваційні формати в навчальному процесі. Співка всебічно посилює краєзнавчу діяльність, щоб гуртувати молодь довкола історико-культурних ідеалів нашого народу.